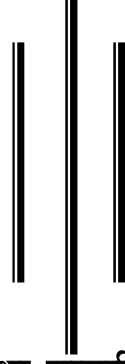
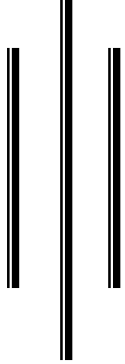

राष्ट्रिय सङ्ग्रहालय अन्तर्गत जुद्धजातीय कलाशालाको प्रदर्शनी
व्यवस्थापनको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली
इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्त्व विषयको स्नातकोत्तर तहको
आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

गोविन्द न्यौपाने

नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्त्व केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर, काठमाडौं, नेपाल

२०६९

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र

श्री गोविन्द न्यौपानेले मेरो निर्देशनमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक परिपूर्तिका निमित्त राष्ट्रिय सङ्ग्रहालय अन्तर्गत जुद्धजातीय कलाशालाको प्रदर्शनी व्यवस्थापनको अध्ययन शीर्षकमा यो शोधप्रबन्ध तयार गरेका हुन् । म निजको कार्यबाट सन्तुष्ट छु । अतः प्रस्तुत शोधपत्र परीक्षण-मूल्याङ्कनका निमित्त सिफारिस गर्दछु ।

.....
पशुपति न्यौपाने
शोधनिर्देशक

मिति : २०६९/०४/

स्वीकृति पत्र

श्री गोविन्द न्यौपानेद्वारा पेश गरिएको राष्ट्रिय सङ्ग्रहालय अन्तर्गत जुद्धजातीय कलाशालाको प्रदर्शनी व्यवस्थापनको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्त्व विषयको स्नातकोत्तर उपधिको आंशिक परिपूर्तिका निमित्त स्वीकृत गरियो ।

.....
(प्रा. डा. वीणा पौड्याल)
विभागीय प्रमुख

.....
.....
बाह्य परीक्षक

.....
(पशुपति न्यौपाने)
शोधनिर्देशक

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकीशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको नेपाली, इतिहास संस्कृति तथा पुरातत्त्व विभागको पाठ्यक्रम अन्तर्गत प्रस्तुत गर्नुपर्ने अनुसन्धानात्मक शोधपत्रमा मैले राष्ट्रिय सङ्ग्रहालय अन्तर्गत जुद्धजातीय कलाशालाको प्रदर्शनी व्यवस्थापनको अध्ययन शीर्षक चयन गरेको छु । यस शीर्षक अन्तर्गत रहेर अध्ययन गर्ने क्रममा प्रस्तुत शोधको समस्या कथनलाई सकेसम्म निरूपण गर्ने कोशिस यस शोधपत्रमा गरेको छु ।

यस शोधपत्रमा मैले आफ्नो अध्ययनलाई पाँच अध्यायमा विभाजन गरी विभिन्न विषयवस्तुहरूलाई प्रस्तुत गरेको छु । शोध कार्यको प्रमुख विषय राष्ट्रिय सङ्ग्रहालय भएकाले त्यसको लागि उक्त सङ्ग्रहालयमा निर्वाध रूपमा प्रवेश दिई अध्ययन अनुसन्धान गर्न पूर्ण अनुमति प्रदान गर्नु भई आवश्यक सहयोग गरिदिनु भएको मा हाल पुरातत्त्वविभागको महानिर्देशक एवम् यस सङ्ग्रहालयको पूर्व सङ्ग्रहालय प्रमुख श्री भेषनारायण दाहालज्यू एवम् हाल यसै सङ्ग्रहालयको प्रमुख श्रीमती मन्दाकिनी श्रेष्ठ लगायत यस सङ्ग्रहालयमा कार्यरत सम्पूर्ण कर्मचारीहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दै धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्नमा शीर्षक चयन देखि लिएर अन्तिम समयसम्म विविध समस्याहरूको बावजुद पनि मलाई सहयोग दिँदै आवश्यक सल्लाह सुझाव तथा उचीत मार्गनिर्देशन, सुझाव तथा उचीत पथप्रदर्शन गरिदिनु भएकोमा मेरा आदरणीय गुरुमाता तथा विभागीय प्रमुख प्रा. डा. वीणा पौड्यालज्यू प्रति सहृदय कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । त्यस्तै मेरो शोधकार्यमा शुरुदेखि अन्त्यसम्म हरहमेसा उचीत सल्लाह, निर्देशन, सुझाव एवम् मेरा कमीकमजोरीहरूलाई सच्याउन आफ्नो व्यस्तताको बावजुत पनि समय उपलब्ध गराई दिनेशकको भूमिका निभाइदिनु भएकोमा मेरा आदरणीय श्री पशुपति न्यौपानेज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी मेरी आदरणीय गुरुमाता डा. कमला दाहाल, तथा मेरा गुरु प्रा. डा. चुडामणी बन्धुज्यू प्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । यसका साथै संस्कृति विषयमा मलाई ज्ञान दिनु हुने विभागका सम्पूर्ण गुरुहरू तथा कर्मचारी वर्गहरूलाई पनि धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

त्यसैगरी मलाई अभिभावकत्व प्रदानगरी मेरो जीवनलाई सहीमार्गमा हिडाउन हरपल, हरक्षण तपस्यारत आदरणीय वी. आर शर्मा एवम् सुनिता शर्मा मर्हटा तथा भाई

श्रीअंशराज शर्मा प्रति सदासदा कृतज्ञ छु । त्यस्तै गरी मेरा आस्थाका बहिनीहरु शशी खनाल, गंगा ऐर र सीता न्यौपाने तथा दाजु गणेश प्रसाद न्यैपाने प्रति सदा सदा ऋणी छु । त्यस्तै गरी मेरो सहृदयी साथी, रोशनी श्रेष्ठ, एवम् सृजना बराल (दिदी) तथा मेरा आध्यात्मिक मित्र सृजना गिरीलाई पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । मेरी पुजनीय आमाको कोखको घाउमा पुत्रत्वको मल्हम लगाउँदै उहाँ प्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र टाइप गरिदिनु हुने युनिभर्सल कम्प्युटर सेन्टरका भाई श्री सुमन अधिकारीलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

.....

गोविन्द न्यौपाने

विषय सूची

	पृष्ठ संख्या
अध्याय - एक : शोधको परिचय	१/८
१.१ शोध परिचय	१
१.२ समस्याकथन	२
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	३
१.४ अध्ययनको महत्त्व	३
१.५ अध्ययनको सीमा	४
१.६ अध्ययन विधि	४
१.७ पूर्वकार्यको समीक्षा	५
१.८ अध्याय विभाजन	७
अध्याय - दुई : नेपालमा सङ्ग्रहालय विकासको इतिहासमा राष्ट्रिय सङ्ग्रहालयको भूमिका	९/२७
२.१ अवधारणा	९
२.२ सङ्ग्रहालयको परिभाषा	१०
२.३ सङ्ग्रहालयको प्रकार	१२
२.३.१ साधारण सङ्ग्रहालय	१३
२.३.२ कला सङ्ग्रहालय	१४
२.३.३ ऐतिहासिक एवम् पुरातात्विक सङ्ग्रहालय	१४
२.३.४ विज्ञान सङ्ग्रहालय	१५
२.४ सङ्ग्रहालयको इतिहास	१६
२.५ नेपालमा सङ्ग्रहालयको विकास	१९
२.५.१ पहिलो चरण	२०
२.५.२ दोस्रो चरण	२१
२.५.३ तेस्रो चरण	२२
२.५.४ चौथो चरण	२४
२.६ सङ्ग्रहालयको इतिहासमा राष्ट्रिय सङ्ग्रहालयको भूमिका	२६

अध्याय - तीन : सङ्ग्रहालय व्यवस्थापनको परिचय	२८/४९
३.१ प्राविधिक व्यवस्थापन	२९
३.१.१ सङ्ग्रहालय भवन योजना	२९
३.१.१.१ बाह्य संरचना	३०
३.१.१.२ आन्तरिक संरचना	३१
३.१.१.२.१ ग्यालरी व्यवस्थापन	३१
३.१.१.२.२ प्रकाश व्यवस्था	३२
३.२ कृतिम प्रकाशको व्यवस्थापन विधि	३४
३.२.१ प्रत्यक्ष कृतिम प्रकाश	३४
३.२.२ अप्रत्यक्ष कृतिम प्रकाशन	३४
३.२.३ प्रदर्शनी व्यवस्था	३५
३.२.३.१ प्रदर्शित वस्तुहरूको परिचयपाटी	३९
३.२.३.१.१ ग्यालरी लेवल	४०
३.२.३.१.२ इन्डिभिजुअल लेवल	४१
३.२.३.२ शो-केश	४१
३.२.३.२.१ टेबल शो-केश	४२
३.२.३.२.२ वाल शो-केश	४२
३.२.३.२.३ फ्री स्ट्याण्डिङ्ग शो-केश	४२
३.२.४ संरक्षण, सम्बर्दन तथा सुरक्षा व्यवस्था	४२
३.२ प्रशासनिक व्यवस्था	४४
अध्याय - चार : जुद्धजातीय कलाशालाको प्रदर्शनी व्यवस्थापन एक अध्ययन	५०/७७
४.१ अवस्थिति	५०
४.२ परिचय	५०
४.३ जुद्धजातीय सङ्ग्रहालयको पृष्ठभूमि	५१
४.४ नेपालमा कलाको इतिहास	५२
४.५ जुद्धजातीय कलाशालामा प्रदर्शित मूर्तिहरूको संक्षिप्त विवरण	५४
४.६ जुद्धजातीय कलाशाला भवनमा प्रदर्शित वस्तुहरूको प्रदर्शनी व्यवस्थापनपक्ष	५७

४.६.१. ग्यालरी - ए	५८
४.६.२ ग्यालरी-बी	६०
४.६.३ ग्यालरी-सी	६३
४.६.४. ग्यालरी-डी	६५
४.६.५. ग्यालरी-इ	६६
४.६.६ ग्यालरी-एफ	६८
४.६.७ ग्यालरी-जी	७०
४.७ संरक्षण तथा सुरक्षा व्यवस्थापन	७१
४.८ कर्मचारी व्यवस्थापन	७५
४.९ तथ्याङ्क विश्लेषण	७५
४.१० राष्ट्रिय सङ्ग्रहालयका चुनौतिहरु	७६
अध्याय - पाँच : सारांश, सुझाव र निष्कर्ष	७८/८४
परिशिष्टहरू	
सन्दर्भ ग्रन्थ सूची	